

KAPITOLA

4

PROBLEMATIKA BALKÁNSKÉHO JAZYKOVÉHO SVAZU

Balkánský jazykový svaz je souhrnné označení pro jazyky jihovýchodní Evropy, které sdílejí jisté podobnosti na úrovni fonetiky, morfologie, lexika a syntaxe. Nejvýznamnější je rovina morfosyntaktická.

Nejdříve objasníme několik termínů, a to termíny balkanistika/balkanologie, Balkánský jazykový svaz a balkanismus.

4.1 Pojmy balkanistika/balkanologie a Balkánský jazykový svaz

Prvním uvedeným termínem je balkanistika/balkanologie. Problematikou Balkánu v celé její šíři se zabývá obor, který v češtině dosud nemá zcela ustálený název. Označujeme jej jako balkanistiku nebo balkanologii.³⁴ Tento obor komplexně studuje jazyk, historii a kulturu národů žijících na Balkánském poloostrově. Bohužel v češtině zcela chybí termín, který by označoval obor zabývající se přímo jazyky Balkánu (obdobu německého *Balkanlinguistik* nebo francouzského *linguistique balkanique*). Stěžejním dílem pro vznik tohoto oboru (my bychom jej pracovním mohli nazývat balkánská jazykověda nebo balkánská filologie) byl francouzský překlad dánského díla *Balkanphilologien*, který se objevil v roce 1930. Ve francouzštině nese název *Linguistique*

³⁴ Různé encyklopedické slovníky a slovníky cizích slov uvádějí oba termíny paralelně. V posledních letech lze na Masarykově univerzitě v Brně studovat bakalářský obor balkanistika, tudíž lze předpokládat, že se prosadí spíše tento termín. Ostatně s podobně nejednoznačným názvem se také potýká disciplína, která se zabývá studiem albánštiny; říkáme jí jak albanologie, tak albanistika.

balkanique. Problèmes et résultats a jeho autorem je Kristen Sandfeld. Autor říká, že: „*Bien que d'origine tres diverse, les langues parlées par ces peuples ont développé nombre de traits communs qui en font une unité linguistique remarquable rappelant, sous bien des rapports, les unités linguistiques qui ont pour base une origine commune, comme c'est le cas des langues romanes, des langues germaniques etc. Il y a donc lieu d'en faire l'étude comparative comme pour les groupes de langues apparentées et de constituer une linguistique balkanique spéciale...*“

Nicméně se na poli vědy pochopitelně nejedná o první projev zájmu o balkánské jazyky jako celek. Podobnosti si poprvé všiml Jernej Kopitar (1780–1844). Od něj také pochází velmi známý citát, že albánština, rumunština a bulharština jsou v podstatě jedna jazyková forma se třemi různými jazykovými materiály (Kopitar, 1829). Právě Kopitar také uvádí první inventář balkanismů, přičemž se ale soustředil především na postponovaný člen. Na jeho dílo navázal později Franz Miklosich. Záslouhou Kristena Sandfelda je tedy především další systematizace oboru a přínos v oblasti terminologie. Sandfeld například jako první pracuje s pojmem balkanistika, resp. *Balkanphilologien*.

Balkánská filologie se však od počátku soustředila jen na některé jazyky Balkánského poloostrova, a to na ty, které jasně vykazují dále uvedené paralely, a tudíž náleží k Balkánskému jazykovému svazu. To jí bývá také zpravidla vytýkáno a v poslední době se balkanistika a v ní obsažená jazykovědná studia věnují celé škále jazykovědných témat z této oblasti a celý obor se podstatně rozšiřuje, a to zejména o jazyky, které nevykazují rysy jazyků Balkánského jazykového svazu, ale jejich souvislost s Balkánem je neoddiskutovatelná (např. romština).

Řada autorů se na existenci tohoto oboru dívala skepticky. Například klasik rumunistiky Sextil Pușcariu považuje řadu balkánských jevů v rumunštině za výsledek vnitřního jazykového vývoje, snaží se doložit maximální možnou spřízněnost rumunštiny s románskými jazyky a o pojmu balkanologie říká, že by bylo lépe nahradit jej pojmem filologie jihovýchodní Evropy, protože Rumunsko přece nepatří k Balkánskému poloostrovu (Pușcariu, 1943, s. 196). Autoři zpochybňující balkanistiku a její význam často pocházejí z některé balkánské země, zejména rumunská a novořecká filologie je v tomto směru dosti neústupná. Na Balkáně je podobná snaha „hlavně nemít nic společného se svým sousedem“ (tím méně jazykově, kulturně a historicky) zcela běžná. Zvenčí jsou paralely více než jasné a bylo by nevědecké tyto paralely nebo jejich význam zpochybňovat. Je třeba, abychom si byli vědomi skutečnosti, že i přes určité podobnosti se jedná o jazyky geneticky nespřízněné (respektive jedná se kromě turečtiny o jazyky indoevropské, ale náležející k různým větvím), avšak jejich vzájemné paralely sahají nad rámec adstrátu.

Balkánská jazykověda je tedy především srovnávací disciplínou. Nadále jsou opodstatněny obory jako albanistika, grecistika, makedonistika apod. Balkanistika je nezpochybnuje, spíš navazuje na jejich poznatky a dává jim další rozměr.

V českém prostředí můžeme za zakladatele balkanologie považovat Konstantina Jirečka,³⁵ který sice většinu svých prací napsal německy, avšak studoval v Praze. V odborné literatuře se dodnes používá termín Jirečkova linie. Jedná se o pomyslnou linii rozdělující Balkán na sféru vlivu latinského a sféru vlivu řeckého.

³⁵ Konstantin Jireček (1854–1918) ačkoliv prožil větší část života ve Vídni, universitu studoval v Praze. Svůj život spojil především s Bulharskem, byl tamějším ministrem školství a pomáhal budovat administrativu, školství a hospodářství. Po dobu svého pobytu sbíral materiál a později napsal několik monografií. V roce 1893 byl jmenován profesorem na vídeňské univerzitě v oboru slovanská filologie. Některé z jeho tezí jsou dodnes citované, především rozdělení Balkánského poloostrova na sféru latinského a řeckého vlivu (cituje Solta aj.). Zabýval se především dějinami jihoslovanských národů, tedy dějinami bulharskými a srbskými.

V poslední době se také v západní Evropě prosazuje termín „lingvistika jihovýchodní Evropy“ (například německé *Südosteuropa-Linguistik*). Snaží se revidovat některé balkanistické poznatky (původ a vznik balkanismů apod.) a její pole působnosti je širší (věnuje se studiu všech jazyků jihovýchodní Evropy, a ne pouze studiu jazyků Balkánského jazykového svazu). Nicméně se domnívám, že název oboru „lingvistika jihovýchodní Evropy“ má své opodstatnění především v problematickém termínu Balkán.³⁶ V českém prostředí se tento nový přístup odráží například v koncepci oboru jihovýchodoevropská studia, který lze v Praze na Karlově univerzitě studovat na Katedře jihoslovanských a balkanistických studií.

Co se týče termínu Balkánský jazykový svaz, uvádí jej poprvé N. S. Trubeckoj (1928). Charakteristika jazykového svazu je podle Trubeckého:

- velká podobnost v syntaxi
- podobnost v základech morfologické stavby
- velký počet společných „kulturních slov“ (Kulturwörter)
- žádné systematické fonetické podobnosti
- žádné formální podobnosti mezi morfémy (podobnosti jsou tedy pouze systémové)
- žádná společná slova v oblasti základní slovní zásoby.

Termín „jazykový svaz“ dále upřesnil H. Birnbaum (1965). Jazykový svaz je podle něj skupina dvou a více jazyků, mezi kterými probíhají vzájemné jazykové interference. Tyto interference nejsou pouze jednostranné (tak, že by bylo možno označit jazyk výchozí a jazyk přijímající). Birnbaum také charakterizuje jazykový svaz zásadně nelexikálně a nefonologicky. Jazykový svaz je pro něj dán morfosyntaktickými jevy.

Někteří autoři se posléze snažili najít vhodnější termíny pro tento jev, například Weinreich přichází s termínem *convergence area* (*Konvergenzzone*), česky je patrně nejvhodnější překlad oblast konvergence nebo konvergenční oblast. Nadále se však budeme držet zavedeného termínu Balkánský jazykový svaz.

Paralely mezi členy jazykového svazu mohou být dány substrátem, adstrátem nebo superstrátem. Není to tedy příbuznost genetická, ale „kontaktní“.³⁷ V odborné literatuře (a nejen německé) se často používá zavedený německý termín *Sprachbund*.

4.2 Jazyky Balkánského jazykového svazu

Jádro Balkánského jazykového svazu tvoří albánština, rumunština a bulharština. Makedonština je jazyk poměrně nedávno konstituovaný, avšak právem ji mezi jazyky Balkánského jazykového svazu také řadíme. Řada autorů přiřazuje také novořečtinu, mnozí řečtí lingvisté se však vehementně brání. Potom zde máme také periferní/okrajové jazyky Balkánského jazykového svazu, které splňují jen část podmínek, tedy sdílejí s albánštinou, rumunštinou, bulharštinou a makedonštinou jen některé paralely. Sem bychom mohli zařadit srbochorvatštinu a turečtinu. Schaller (1975, s. 28) rozlišuje obdobně balkánské jazyky prvního stupně (albánština, rumunština, bulharština) a balkánské jazyky druhého stupně (srbochorvatština, turečtina, novořečtina). Hajnal

³⁶ Balkán je mnohoznačné označení. Z geografického, historického i kulturního pohledu je možné vymezit Balkánu několik různých hranic. Původně se jedná o turecký název bulharského pohoří, který se postupně v Evropě prosadil jako označení celého regionu. Z historického hlediska se jedná o území v jihovýchodní Evropě, které bylo pod tureckou nadvládou.

³⁷ S termínem kontaktní příbuznost (něm. *Kontaktverwandschaft*) pracuje Solta a po něm mnozí další.

(2003, s. 140) používá termíny vnitřní kruh (albánština, rumunština, bulharština, makedonština) a vnější kruh (novorečtina, srbochorvatština, částečně sem řadí také turečtinu).

V současné době se jako samostatný spisovný jazyk profiluje arumunština, která bezesporu patří do jádra Balkánského jazykového svazu.

Dále je evidentní, že nezanedbatelné pararely s těmito balkánskými jazyky má romština, zejména na poli lexikálním.

Je otázkou, zda mohla alespoň do určité míry sdílet prvky Balkánského jazykového svazu dalmatština. Částečně ji mezi jazyky Balkánského jazykového svazu řadí Birnbaum (1965, s. 58). Nicméně z toho, co víme o dalmatštině, můžeme konstatovat, že jí mnohé balkanismy chybí. Dalmatština nemá postponovaný člen, naopak zná tvar infinitivu apod.

Potud jsme hovořili o národních spisovných variantách jazyka. Pro balkanistická studia je však zásadního významu studium dialektů. Jednak tvoří některé z nich jakousi přechodnou zónu mezi centrem a periferií, jednak je obecně známo, že dialekty mnohdy zachovávají starší stadia jazyka. Například severořecké dialekty v oblasti Epira a Makedonie, stejně tak jako východosrbský torlacký dialekt, nutně patří spíše do jádra Balkánského jazykového svazu než na periferii (Solta, 1980, 30). V případě albánštiny je například toskický dialekt v mnohém „balkánštější“ než dialekt gegský, který některé balkánské inovace nepřijal a zachoval starší stadium jazyka (Solta, 1980, s. 8). Je tedy velmi důležité nepracovat pouze se spisovnými variantami jazyků, ale naopak dohledávat příklady v co nejroznorodějším materiálu. Puristé v době vzniku spisovných variant jednotlivých jazyků mnohé jevy potlačili, a tak se rozdíly mezi jazyky prohloubily (Asenova, 1989, s. 36). Slovanské jazyky byly poněkud násilně učiněny ještě slovanštějšími, rumunština ještě románštější. Dnešní spisovné varianty jednotlivých balkánských jazyků vykazují mezi sebou větší rozdíly než dialekty.

Oblastí, kde se zmíněné jazyky Balkánského jazykového svazu potkávají, je jihozápad Balkánského poloostrova (jižní Albánie, Epirus, západní Makedonie). V této oblasti se potkávali Albánci, Řekové, Bulhaři, Makedonci, Arumuni, Srbové a Turci. Podle Solty je tudíž pravděpodobné, že mnohé inovace se šířily odtud (1980, s. 8). V předešlé kapitole jsem se snažila zdůvodnit lokalizaci této oblasti více na východ. Nicméně skutečnost, že se mnohé inovace mohly šířit odtud, ještě neznamená, že zde také vznikly. Toto téma již souvisí s posledním termínem, který bych zde ráda objasnila, a to termínem balkanismus. Ten je však pro nás tak významný, že si zaslouží samostatnou kapitolu.

4.3 Balkanismy

Termín balkanismus označuje jazykový jev společný balkánským jazykům.³⁸ Nejvíce balkanismů nacházíme na úrovni morfosyntaktické, minimum na úrovni fonologické.

³⁸ Balkanismus můžeme definovat buď jako jev společný balkánským jazykům nebo jako jev společný jazykům Balkánského jazykového svazu. V prvním případě můžeme mezi balkanismy počítat celou řadu jevů ve fonetice, morfologii, syntaxi a lexiku, které prostě jen splňují tu podmínku, že se vyskytují v jazycích, kterými se hovoří na Balkánském poloostrově. Ve druhém případě záleží na našem pojetí jazykového svazu. Při nejužším vymezení pojmu jazykový svaz bychom zkoumali pouze morfosyntaktickou rovinu. Také by se přidala některá další kriteria (například výčet jazyků apod.). Já se budu držet spíše prvního pojetí pojmu balkanismus tak, jak naznačuji v definici uvedené v textu. Jedná se podle mě o jakési kompromisní řešení, které bychom také mohli popsat jako co nejširší pojetí jazykového svazu s rozsahem do co největšího počtu balkánských jazyků a zároveň s rozsahem do co největšího výčtu společných jevů zahrnujících všechny jazykové úrovně.

Časové zařazení těchto jevů pro nás představuje problém. Je obtížné říci, zda existoval jazykový svaz (a tudíž balkanismy) již ve starověku. Například Georgiev (1968, s. 12) se domnívá, že pod silným řeckým a latinským vlivem se již ve starověku vytvářel jazykový svaz mezi thráctinou, dáctinou, frýžštinou a okrajově také starou makedonštinou a ilyrštinou. Kopitar a Miklosich soudí, že právě substráty hrály významnou roli při utváření Balkánského jazykového svazu, a kladou tudíž vznik svazu do pozdější doby než Georgiev. Existuje však také názor, který klade vznik Balkánského jazykového svazu do pozdější doby a který tvrdí, že níže uvedené jevy (označované jako balkanismy) se šířily z novořečtiny společnou pravoslavnou liturgií (nelze tak ale vysvětlit například postponovaný člen a některé jiné jevy; navíc novořečtina nestojí v centru Balkánského jazykového svazu, ale spíše na jeho periferii). Obdobně kladou vznik Balkánského jazykového svazu do pozdější doby ti badatelé, kteří prosazují jako zdroj těchto společných jevů vliv turečtiny (z období nadvlády Osmanské říše v celém balkánském prostoru; před tímto obdobím jsou jistě doloženy kontakty, nemůžeme však předpokládat čilé a rovnoměrné kontakty se všemi členy Balkánského jazykového svazu). Vznik Balkánského jazykového svazu v době pozdního středověku nebo raného novověku je však nepravděpodobný.

Obecně lze vysvětlení vzniku balkanismů u různých autorů rozdělit do následujících skupin:

- působení substrátu nebo substrátů (v minulosti nejčastější vysvětlení; bohužel za současného stavu poznání balkánských substrátových jazyků nelze substrátová vysvětlení ani potvrdit ani vyvrátit)
- vliv jiného nám známého jazyka (turečtina, latina)
- vlastní vnitřní vývoj (často však máme jazyky pozdě doloženy, a tudíž můžeme jen spekulovat, jak se ten který jev vyvíjel).

Z nejnovějších příspěvků k možnosti působení substrátu je třeba jmenovat Hajnalův článek *Methodische Vorbemerkungen zu einer Palaeolinguistik des Balkanraums* (2003, s. 117–145). Hajnal rozpracovává tezi, zda je možné, že jazykový svaz existoval již mezi paleobalkánskými jazyky,³⁹ nebo zda je možné, že tyto jazyky byly geneticky více spřízněny než pouze v rovině indoevropské jazykové rodiny (tedy že by tvořily společnou větev, dejme tomu paleobalkánskou, balkánskou apod.). Ve starých balkánských jazycích nachází několik zajímavých isoglos⁴⁰ a zabývá se myšlenkou, zda je možné je přisoudit nějakému společnému „předstupni“ těchto jazyků (analogicky s indoeuropeistickou terminologií například nějaké „prabalkánštině“). Nicméně vzhledem k dochovanému materiálu, ale také k historicko-archeologickým důkazům, je to nepravděpodobné a zdá se, že tento prostor byl ještě před konstituováním paleobalkánských jazyků rozdělen minimálně na dvě oblasti (západní: albánština, messapština, venetština, ilyrština; a východní: řečtina, stará makedonština, frýžština, arménština). Hledání takové formy

³⁹ Paleobalkánské jazyky je běžně používané označení pro jazyky starého Balkánu před příchodem Římanů a Řeků (ilyrština, thráctina, dardanština, paionština, frýžština, stará makedonština, dáctina, getština, jazyk Moesů). Tyto jazyky jsou minimálně doloženy nápisy (několik nápisů máme například pro thráctinu a frýžštinu), u jiných známe pouze několik slov, vlastních jmen apod. z řeckých a římských nápisů (ilyrština), avšak často se o nich dozvídáme z pera řeckých a římských historiků a geografů pouze tu informaci, že prostě existovaly (dardanština, paionština).

⁴⁰ Vzhledem k omezenému korpusu, který máme k dispozici k jednotlivým paleobalkánským jazykům, je obtížné hledat nějaké morfosyntaktické nebo lexikální isoglosy. Materiál, který máme, je více méně fragmentární a je obtížné v něm hledat nějaké paralely. Hajnal tudíž většinou uvádí jevy fonologického charakteru, případně korespondenci určitých gramatických morfémů. Z toho, co bylo řečeno o jazykovém svazu, je patrné, že právě tyto jevy nesouvisejí s pojetím jazykového svazu. Hajnalův článek nám tedy říká více o možné genetické spřízněnosti uvedených jazyků, která je však také na závěr více méně zpochybněna.

jazykového kontinua, jaké známe z mladších balkánských jazyků tzv. Balkánského jazykového svazu, také u balkánských jazyků doby bronzové je problematické a zdá se, že spíš neúspěšné. Některé isoglosy však ukazují na možný kontakt.

Je pravděpodobné, že současný stav (tj. typologická podobnost) je výsledkem více faktorů. Vznik Balkánského jazykového svazu jako celku jistě nelze klást do jedné doby a na jedno místo (tyto úvahy lze pochopit u jednotlivých jevů). Genadij Cychun (1981, s. 215) se pokusil hledat hypotetická centra některých balkanismů a došel k závěru, že nelze určit jedno místo, odkud by se balkanismy šířily, naopak tato hypotetická centra od sebe mnohdy leží relativně daleko.

Alexandru Rosetti (1958, s. 135) uvádí jakousi rámcovou periodizaci vývojových fází u jazykových interferencí použitelnou pro většinu balkánských jazyků:

- substrát
- soužití balkánských národů a vzájemný bilingvismus
- vliv Byzance.

Je pravděpodobné, že každá vývojová fáze přinesla určité balkanismy, nicméně pro jejich šíření je velmi podstatné zmínit právě bilingvismus. Vzájemný bilingvismus a vícejazyčnost se dnes obecně považuje za hlavní příčinu vzniku Balkánského jazykového svazu, a to nejen přímo formou vzájemných jazykových interferencí, ale také skrze jazykovou ekonomii, kterou mluvčí vědomě či nevědomě uplatňují.

Velmi střízlivé vysvětlení původu mnohých balkanismů, které souvisí s tím, co bylo právě řečeno, nabízí německý slavista a balkanolog Uwe Hinrichs: *„Es wird eine entscheidende Erkenntnis in der Südosteuropa-Linguistik sein, dass ihr Kernmaterial, nämlich die den Sprachen Bulgarisch, Rumänisch, Albanisch und Neugriechisch gemeinsamen morphosyntaktischen Sprachstrukturen, auch interpretiert werden können als sprachliche Korrelat von extremen Bedingungen in der mündlichen Sprachverarbeitung: diese (s.o.) oft als „analytisch“ bezeichneten Strukturen nämlich – z.B. Kasusverfall, periphrastisches Futur, Infinitiv-Ersatz u.a. – sind wahrscheinlich sprachökonomisch motivierte Anpassungs-Phänomene an verlangsamte Dekodierungs-Prozesse unter den Bedingungen von Sprachkontakt und wechselnder Mehrsprachigkeit, die dann einen speziellen Typ von Sprachwandel auslösen.“* (Hinrichs, 1999, s. 15)⁴¹

4.3.1 Fonologické balkanismy

Jak je patrné již z Trubeckého definice, právě fonetické podobnosti nejsou typickým rysem jazykového svazu. Birnbaum později jejich význam snižuje ještě více, nepovažuje je při popisu jazykového svazu za relevantní.

Solta v zásadě uznává dva možné balkanismy v oblasti hláskosloví. Prvním je výskyt středního středového vokálu, který se zapisuje v balkánských jazycích různě, avšak jedná se o středové střední /ə/, druhým je rotacismus (ten se však týká jenom albánštiny a rumunštiny).

Samohláskový systém se celkově velmi liší v jednotlivých balkánských jazycích. Nejjednodušší systém samohlásek najdeme v srbochorvatštině a novorečtině, tedy pět samohlásek bez rozlišení kvantity a s minimálním rozlišením kvality. Nejsložitější je patrně systém rumunský se svými diftongizovanými /o/ a /e/ a také se samohláskami /â/ a /ă/. Na této pomyslné stupnici stojí někde uprostřed bulharština (pět samohlásek

⁴¹ V originále je slovo auch (zde čtvrtý řádek citace) kurzívou.

+ ъ) a albánština⁴² (a, e, i, y, o, u, ë). Rumunské /ă/ odpovídá albánskému /ë/ a bulharskému /ъ/. Ve všech třech jazycích je patrné, že se jedná o vývoj z nepřízvučného /a/, příležitostně také /o/ nebo /e/ (Solta, 1980, s. 180). Je však nutno dodat, že vývoj nepřízvučných samohlásek v určitých pozicích k /ə/ je v jazycích obecně velmi běžný.⁴³

Rotacismus se týká pouze dvou balkánských jazyků, a to albánštiny a rumunštiny. Nicméně v rámci zmíněných jazyků se jedná o jev poměrně rozšířený. Pro albánštinu má zcela zásadní význam, neboť odlišuje dva hlavní dialekty (gegský a toskický). V toskickém dialektu původní /n/ rotuje na /r/. Rumunština vykazuje dnes již spíše jen stopy rotacismu, ale ve starších textech je patrné, že byl běžnější (Solta, 1980, s. 182, 183). A zcela jasně je tento jev aktivní v istroromunštině (*bire* „dobře“). V tomto případě autoři kupodivu méně volí substrátová vysvětlení a soustředí se spíše na možný vliv jednoho jazyka na druhý.⁴⁴ Rotacismus je však opět jevem v jazycích velmi častým a vzhledem k tomu, že se tento jev týká na Balkáně pouze rumunštiny a albánštiny (a obou jazyků v trochu jiném kontextu), je možné, že oba jazyky došly k rotacismu nezávisle na sobě svým vnitřním vývojem.

Je tedy očividné, že nějaké společné fonetické rysy by nás o Balkánském jazykovém svazu nepřesvědčily. Navíc jsou oba jevy velmi běžné jak v indoevropských, tak v neindoevropských jazycích, a tudíž lze předpokládat, že byly dány vnitřním vývojem (tedy ne nutně substrátovým působením nebo přejímáním z jednoho jazyka do druhého) a že jednotlivé balkánské jazyky se v tomto směru nemusely nutně ovlivnit vzájemně.

Na závěr bych však ráda uvedla ještě jeden Georgievův postřeh (který uvádí i Solta, ale bohužel se jím dále nijak nezabývá, a není mi známo, že by tuto tezi rozpracoval někdo jiný). Georgiev (1968, s. 8) říká, že: „*La base d'articulation est fort semblable ou presque identique: un bulgare, par exemple, apprend facilement le roumain, l'albanais ou le grec et les parle presque sans accent étranger.*“ Obyvatelé Balkánského poloostrova (i když se často o sousední jazyky moc nezajímají a mnohdy projevují dokonce neochotu jimi mluvit) se velmi snadno učí další balkánské jazyky a mluví jimi velmi dobře. Kromě již zmíněné artikulační báze bych přidala také suprasegmentální prvky jako jsou melodie, intonace, přízvuk, rytmus apod. Jedná se však o poměrně neprobádanou oblast. Také ve fonologii bude třeba prozkoumat záležitosti systémové (jak to balkanistika činí v morfologii) a ne pouze porovnávat jednotlivé fonetiky balkánských jazyků. Porovnání v klasických fonologických oblastech (fonotaktika, stavba slabiky, přízvuk, suprasegmentální prvky) by mohlo přinést některá zajímavá zjištění.

4.3.2 Morfosyntaktické balkanismy

Je to právě morfosyntax, která nám dovoluje ukázat podobnosti mezi balkánskými jazyky velmi názorným způsobem. Solta uvádí tyto morfosyntaktické balkanismy:

⁴² Zajímavé paralely ukazuje Schaller (1975). Systém řecký a srbochorvatský se podle něj svoji jednoduchostí zcela odlišuje, systém albánský a rumunský se v některých bodech překrývá s tureckým. Schaller ztotožňuje alb. /y/, rum. /ă/ a tur. /ı/.

⁴³ Zejména v jazycích s pohyblivým přízvukem (ruština, portugalština, katalánština) je tento vývoj dosti častý, zřejmě tedy existoval také v iberorománštině a balkanorománštině.

⁴⁴ Nicméně se neshodnou na tom, zda albánština ovlivnila rumunštinu, nebo tomu bylo obráceně. Pușcariu uvádí, že se jedná o albánský vliv na rumunštinu, Bonfante uvádí, že rumunština ovlivnila toskický dialekt atd. Dalším aspektem také je, že se jedná o celkem běžně se vyskytující fonologický jev.

postponovaný určitý člen, splynutí genitivu a dativu, redukce infinitivu a tvoření futura. Okrajově zmiňuje také vokativ a stupňování adjektiv.

Postponovaný určitý člen se vyskytuje v albánštině, rumunštině, bulharštině a makedonštině.⁴⁵ Autoři se neshodnou na původu a vzniku postponovaného členu. Pro rumunštinu se nejčastěji uvádí následující vysvětlení: Je pravděpodobné, že cesta k homo-ille bonus vede přes homo ille-bonus (například Rosetti 1958, s. 135). To by znamenalo, že postponovaný člen substantiva se vyvinul z prepozičního členu adjektiva, a ještě přesněji přívlastku. Tuto hypotézu se snaží někteří autoři (Graur 1968, Pedersen 1895) uplatnit i pro albánštinu, což významnými argumenty zpochybnil Eqrem Çabej, albanolog s albánštinou jako mateřským jazykem (1958). Jako první podle něj vznikl v albánštině člen postponovaný, ze kterého se sekundárně vyvinul proklitický člen u adjektiva. Postponovaný člen je totiž v albánštině silný a stabilní a má vždy stejnou funkci, zatímco proklitický člen má různé funkce a není u jednotlivých slovních druhů stabilní (Гълъбов, 1962). Tudíž musí být postponovaný člen starší. Specifické postavení má také člen bulharský, který se částečně odlišuje: má jednočlenný a trojčlenný systém, stojí hned za prvním členem syntagmatu (což může být třeba přívlastňovací zájmeno) a má jasně příznakový morfém. Гълъбов zvláště zdůrazňuje skutečnost, že bulharský člen je pokračováním určitých jevů ve staroslověnštině, a alespoň u bulharštiny je tedy třeba hledat původ postponovaného členu přímo u podstatného jména. Bulharský systém se také odlišuje tím, že nemá neurčitý člen.

Hledání původu postponovaného členu je tedy velmi obtížné a v jednotlivých jazycích docházíme k různým závěrům. Vzhledem k balkánsko-arménským vztahům uvažuje Solta o možnosti, že dispozice k postponovanému členu je přeživší syntaktický jev z některého starého balkánského jazyka (Solta 1980, s. 205).

Dalším uvedeným jevem je splynutí genitivu a dativu, jinými slovy pádový synkretismus. V rumunštině, bulharštině, albánštině a řečtině se v dativu a genitivu používá pouze jedna pádová forma pro vyjádření obou pádů. V rumunštině, albánštině a řečtině jsou to stejné syntetické tvary, v bulharštině se jedná o analytický tvar s předložkou „na“. Zvláštnost balkánských jazyků spočívá také v tom, že jako přívlastňovací zájmena bývají používána osobní zájmena v dativu (rumunština, arumunština, bulharština, srbochorvatština). V novořečtině jim opět odpovídá enklitický genitiv. V albánštině tento jev můžeme také nepřímou doložit. Splynutí dativu a genitivu je patrné i v pozdní latině, respektive ve staré románštině. Mohlo by se tedy jednat o vliv balkanolatiny/balkanorománštiny.

O infinitivu se běžně dočteme, že jej balkánské jazyky nemají. Přesnější je však Soltův termín redukce, tedy něco jako omezení. Jednotlivé balkánské jazyky vykazují různý stupeň tohoto „omezení“. Rumunština uchovala latinské koncovky infinitivu, přehodnotila je však do funkce vyjadřovatelů substantiva slovesného (*tăcere* „mlčení“). Dále zná zkrácenou variantu (*a tăcea* „mlčet“). Předložka *a* stojí většinou před infinitivem, nepoužívá se však po modálních slovesech apod. Tvar infinitivu se používá například v opisných konstrukcích záporného imperativu a futura. V běžném jazyce je však stále větším konkurentem konjunktivní tvar. V případě bulharštiny se vyskytuje také tzv. zkrácený infinitiv, zvláště po některých slovesech (ne moga pisa), ale i u takových případech, kde to gramatika dovoluje, převládá konstrukce s „da“. Staroslověnština infinitiv pochopitelně znala. V albánštině vykazuje toskický dialekt zbytky infinitivu, zatímco v gegském dialektu se zdá, že infinitiv (i když opisný) je živou kategorií (například „Chci psát“: *(T) Dua të shkruaj/(G) Dua me*

⁴⁵ V Evropě jej najdeme také ve skandinávských jazycích. V obou případech se tedy jedná o jazyky, které vykazují areální blízkost s některým aglutinačním jazykem (ugrofinské jazyky, turečtina).

shkrue). V novořečtině se infinitiv dochoval pouze u zpodstatnělých slovesných tvarů a infinitiv aoristu pouze jako součást složených časů (perfektum, plusquamperfektum, futurum exactum). Opis infinitivu se také realizuje za pomoci konjunktivní konstrukce s *va*. Ve všech balkánských jazycích tedy vidíme, že mluvčí výrazně dávají přednost konjunktivním konstrukcím. Je tedy otázkou, zda tato obliba konjunktivních konstrukcí nestála u zániku infinitivu. Jsou to právě vedlejší věty podřadné (zvláště pak účelové), které se tvoří v těchto jazycích identicky, a z nichž se pravděpodobně konjunktivní tvar šířil dále.

Budoucí čas se v jednotlivých jazycích tvoří opisně, a to pomocí slovesa „chtít“.⁴⁶ Je však třeba rozlišovat dva typy:

- konstrukci „chtít“ + infinitiv (rumunština)
- a výrazně častější konstrukci „chtít“ + konjunktiv (řečtina, srbština, albánština).

Vokativ je spíše zachováním konzervativního rysu než společnou inovací.

Naopak co se týče stupňování adjektiv, jistě se jedná o inovaci. Rumunské *frumos*, *mai frumos*, *cel mai frumos* okamžitě připomene španělské *hermoso*, *más hermoso*, *el más hermoso*, a tudíž Bartoliho teorii *aree laterali*. V albánštině stupňujeme pomocí slova *më* „více“. Bulharština vytvořila analytický systém se zachováním slovanských morfémů *po-* a *naj-*. Řečtina má naopak stupňování jak analytické, tak syntetické. Tvar *καλύτερος* „lepší“ tak konkuruje tvaru *πιο καλός* „více dobrý“. Vidíme tedy, že v balkánských jazycích převládá analytické stupňování adjektiv.

Banfi (1985, s. 120–148) více méně uvádí jevy, které zmiňuje Solta. Zabývá se však také myšlenkou, zda tvoření číslovek 11–19 je společným morfologickým balkanismem. Uvádí, že tyto číslovky se tvoří podle vzorce „X nad deset“ (alb. *dymbëdhjetë*, rum. *doisprezece*, bulh. *dva-na-deset*, mak. *dva-na-deset*). Tuto inovaci sdílí balkánské jazyky s jazyky slovanskými.

K Soltovu výčtu bych přidala také zájmennou reduplikaci předmětu a impersonální konstrukce.

Zájmenná reduplikace předmětu znamená užití klitického tvaru zájmena v daném pádu + předmětu samotného. Například: alb. *E shikoj Gjergjin*, řec. *Τον βλέπω τον Γιώργο*, rum. *Îl văd pe Gheorghe* apod. („Vidím Jiřího.“, doslova „Ho vidím Jiřího.“) Tuto zajímavou syntaktickou inovaci sdílejí balkánské jazyky s jazyky románskými. Je pravděpodobně dána redukcí nominální flexe, mluvčí cítí potřebu signalizovat na začátku věty, že přijde předmět.

Impersonální konstrukce je vyjádření některých (například modálních) jevů pomocí vzorce: nesklonná částice (avšak zcela zřetelně odvozená od původního slovesa) + konjunktiv. Tyto impersonální konstrukce nacházíme i v jiných jazycích, ale ne s takovou frekvencí. V balkánských jazycích se jedná například o sloveso „muset“ (alb. *duhet* + konjunktiv, rum. *trebuie* + konjunktiv, řec. *πρέπει* + konjunktiv, bulh. *trjabva* + konjunktiv), zmíněný budoucí čas (alb. *do* + konjunktiv, bulh. *šte* + dokonavý vid slovesa; v rumunštině se v budoucím čase sloveso „chtít“ časuje, a proto se nejedná o impersonální konstrukci) a řadu dalších. Tyto impersonální konstrukce opět mohou souviset s nadužíváním konjunktivu.

⁴⁶ Tento jev můžeme kromě balkánských jazyků pozorovat také u jiných indoevropských jazyků (Ich will es morgen erledigen, jeg vil skrive hem, je veux lui écrire demain). Někteří autoři jej tudíž nepočítají mezi balkanismy (například Sandfeld 1930, Rosetti 1958) apod. Nicméně o balkanismus se jedná, neboť balkánské jazyky sdílejí některá specifika, například skutečnost, že ze slovesa „chtít“ zbyla v podstatě jen nesklonná částice.

4.3.3 Lexikální balkanismy

Lexikální balkanismy jsou poměrně komplikovaným tématem. Balkánské jazyky mají celou řadu společných slov, při bližším zkoumání se však ukazuje, že se často jedná o dobře identifikovatelné výpůjčky zvenčí, které nejsou dány společným substrátem nebo vzájemným působením a transferem.

Lexikální balkanismy jsou jistě mladší než balkanismy morfosyntaktické a jsou většinou dány společnými kulturně-historickými okolnostmi v období středověku a raného novověku (at' už pravoslavnou liturgií nebo tureckou nadvládou apod.).

Balkánské národy, a tudíž i jejich jazyky, podléhaly velmi podobným historickým okolnostem. Okruhy výpůjček jsou proto u všech jazyků regionu více méně stejné (a tím je dána většina podobností), v jednotlivostech a množstvích se ale samozřejmě liší. Nejstarší takový okruh dobře identifikovatelných výpůjček jsou výpůjčky latinské a starořecké, Balkánský poloostrov stál ve starověku jakoby mezi dvěma velkými kulturními vlivy, a to latinským a řeckým (předěl tvoří tzv. Jirečkova linie). Následují výpůjčky slovanské (v albánštině, rumunštině, méně potom v novořečtině). Menší okruh tvoří výpůjčky novorecké (albánština, rumunština), které pocházejí zejména z doby fanariotské.⁴⁷ Všechny balkánské jazyky bez výjimky také zasáhla vlna výpůjček tureckých v době turecké přítomnosti na Balkáně. Několik málo výpůjček je také italských. Pro úplnost lze ještě zmínit, že v současné době jazyky přijímají moderní termíny z angličtiny a francouzštiny.

Několik příkladů lexikálních isoglos mezi rumunštinou a albánštinou bude však patrně staršího data, a je dokonce možné, že jsou dány působením jednoho substrátu, a nejedná se tudíž o výpůjčky, ale o původní slovní zásobu. Tato slova hledáme v korpusu původní slovní zásoby, takový korpus získáme po vyřazení všech latinských slov a všech výpůjček. Jedná se například o slova (Pușcariu, 1943, s. 209):

rumunsky	česky	albánsky	česky
(hov.) <i>pupa</i>	líbat	<i>puth</i>	líbat
<i>bucurie</i>	radost	<i>bukuri</i>	krása
<i>mal</i>	pobřeží	<i>mal</i>	hora
<i>bunget</i>	lesní houština	<i>bunk</i>	dub
<i>ghiuș</i>	starý	<i>gjyșh</i>	dědeček

Tato slova se však skutečně týkají výhradně albánštiny a rumunštiny a v jiných balkánských jazycích se neodrazila.

Jak jsem již naznačila v úvodu, nepanuje zcela shoda v tom, zda jsou lexikální paralely určující pro jazykový svaz. To však nic nemění na skutečnosti, že se jedná o balkanismy. Zpochybnění jejich relevance v rámci Balkánského jazykového svazu je dáno především jejich nesystémovostí a také poněkud jiným charakterem interferencí, než je tomu v případě morfosyntaktických balkanismů. U fonologických balkanismů jsem se snažila naznačit, že kritérium systémovosti by bylo lze uplatnit nově i v případě fonologie. Nejsem si však jistá, zda a jak vůbec by se tato podmínka dala naplnit v případě slovní zásoby, možná v určitých principech, které jazyky uplatňují při tvoření nových slov, skládání slov, tvoření deminutiv, nebo naopak augmentativ apod.

⁴⁷ Fanarioty se nazývali Řekové, kteří měli v osmanské administrativě vysoké postavení a byli vysíláni ve vedoucích funkcích i do ostatních balkánských zemí. Byli například knížaty závislého Valašska a Moldávie. Turci jim také svěřovali zahraniční politiku. Řekové tedy získali velmi záhy v osmanské správě výsadní postavení, a tak se do balkánských jazyků paradoxně šíří novořecké výpůjčky paralelně s tureckými.

4.4 Albánština v rámci Balkánského jazykového svazu

Albánština tedy nemá z genetického hlediska blízké příbuzné, avšak sdílí mnoho formálních prvků s dalšími balkánskými jazyky v rámci Balkánského jazykového svazu.

V předešlé kapitole jsem naznačila inovace, které jsou pro albánštinu typické ve srovnání s jinými indoevropskými jazyky, v této kapitole se zabývám inovacemi, které jsou typické pro balkánské jazyky obecně. Ač byla albánština již vícekrát zmíněna v souvislosti s jednotlivými jevy, na závěr zařazuji stručný přehled albánských balkanismů.

Albánština má mnoho významných isoglos s rumunštinou, o něco méně s bulharštinou a makedonštinou, a ještě méně s novořečtinou a srbochorvatštinou. Jedná se především o jevy morfosyntaktické, v menší míře potom také o jevy lexikální a fonetické (což zcela odpovídá charakteristice jazykového svazu).

Z fonetických prvků se v albánštině vyskytuje střední středový vokál ə, který se v albánštině zapisuje jako ě, v rumunštině ă a v bulharštině ъ. V albánštině také nacházíme rotacismus (pouze v toskickém dialektu).

Z morfosyntaktických jevů se jedná o:

- záměnu genitivu a dativu (tj. pádový synkretismus, v albánštině se týká také ablativu)
- postponovaný určitý člen (k podstatnému jménu připojíme koncovky *-i* nebo *-u* pro mužský rod a *-a* pro ženský rod)
- absenci infinitivu (respektive absenci syntetického infinitivu, albánština podobně jako další balkánské jazyky nahradila infinitiv opisným tvarem)
- opisný budoucí čas s použitím slovesa *do* „chtít“ (v toskickém dialektu; v gegském dialektu se používá pravděpodobně starší způsob pro vyjádření budoucího času s pomocným slovesem *kam* „mít“)
- vokativ
- analytické stupňování adjektiv
- zájmenou reduplikaci
- impersonální konstrukce.

V lexiku nacházíme sice mnoho paralel s dalšími balkánskými jazyky, avšak často se jedná o výpůjčky ze stejného zdroje. Několik zajímavých paralel v původní slovní zásobě nacházíme mezi albánštinou a rumunštinou.